

Urzeczywistnianie wolności przekonań religijnych i praw z niej wynikających, red. Stanisław Leszek Stadniczenko, Stanisław Rabiej, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Seria: *Ekumenizm i integracja*, nr 25, Opole 2012, ss. 467.

Uwadze badaczy zagadnień prawno-wyznaniowych w Polsce nie powinna ująć obszerna publikacja, wydana w Opolu w 2012 r., pod tytułem *Urzeczywistnianie wolności przekonań religijnych i praw z niej wynikających*. Już z samego tytułu oraz *Wprowadzenia* wynika, że zawarte w niej rozważania będą dotyczyć procesu *urzeczywistniania* tytułowej wolności i praw, a więc ewolucji dokonującej się w tym zakresie w ubiegłych wiekach i w czasach współczesnych. W szczególności chodzi o ewolucję unormowań dotyczących wolności posiadania i uzewnętrzniania przekonań religijnych. Jej uznanie sięga epoki rzymskiej. Przez kolejne wieki była coraz bardziej odkrywana i wprowadzana w życie w strukturach religijnych i państwowych. Proces ten trwa jednak do najnowszych czasów i nie może być uznany za całkowicie zakończony, a w odniesieniu do niektórych części świata należy wręcz apelować dopiero o jego uczciwe podjęcie. Na tym tle słusznie został wyakcentowany problem prześladowania chrześcijan za wiarę. Źródła tych prześladowań tkwią nie tylko w prawie. Wyraźnie widoczny jest również wpływ czynników politycznych, ekonomicznych i ideologicznych.

Na zawartość omawianego opracowania składa się 25 artykułów uporządkowanych – co do zasady – z odwołaniem się do klucza chronologicznego. Pracę inicjuje tekst autorstwa Bronisława Sitka pt. *Ideologiczno-prawne ramy działań prześladowczych wobec chrześcijan w antycznym Rzymie* (s. 7-22). Za cel tego studium Autor postawił sobie nie tylko ukazanie skali tytułowych prześladowań czy ich konkretnych przypadków, ale także analizę głoszonej wówczas doktryny antychrześcijańskiej i jej wpływ na konkretne regulacje prawne lub judykaturę w wybranych państwach. Wychodząc od dostrzeżenia faktu współczesnego nasilenia prześladowań chrześcijan w ponad 70 państwach świata zauważa, iż źródłem tych zjawisk jest tendencyjne rozpowszechnianie negatywnych opinii o chrześcijaństwie i chrześcijanach oraz przemilczanie faktu istnienia takich prześladowań. Broni tezy, że począwszy od czasów rzymskich pierwszorzędne znaczenie dla inicjowania prześladowań miała ideologia, a dopiero później opracowywano służące temu regulacje prawne. Teza

ta wydaje się właściwie udowodniona. Nawiasem mówiąc, do podobnych ustaleń doszedł wcześniej W. Bar w publikacji *Na krwawym szlaku. Sendero Luminoso - prześladowca* (Lublin 1999, s. 30-48). Za wartościowe należy uznać również rozważania na temat ideologii ruchów laickich (ateistycznych) skierowanych przeciw chrześcijaństwu, w której można zasadnie widzieć przyczyny wielu tendencyjnych ocen i napastliwych publikacji. Z drugiej strony uzasadnione są także postulaty, które Autor kieruje do Kościoła, zwracając uwagę na przykład na potrzebę większej przejrzystości finansów kościelnych.

Drugi z kolei jest artykuł Piotra Sadowskiego pt. *Czy starożytni rzymianie prześladowali tylko chrześcijan?* (s. 23-43), który uzupełnia rozważania podjęte w poprzednim tekście. Autor ze znanstwem wskazuje, iż prześladowane były w tym czasie również inne grupy wyznaniowe, jak chociażby wyznawcy Bachusa, Izydy, Żydzi i manichejczycy. Źródło tych prześladowań można dostrzec w chęci ochrony jednolitej religii przyjętej w cesarstwie, społecznych emocjach, próbach zażegnania niepokojów oraz kierowaniu się stereotypami.

Na aspekty prawne i polityczne prześladowań chrześcijan w tej samej epoce uwagę zwraca Piotr Krajewski w opracowaniu pt. *Prawnopolityczne aspekty prześladowań pierwszych chrześcijan w starożytnym Rzymie* (s. 42-51). Autor podkreśla, że nie tyle unormowania prawne, ile raczej preteksty i fikcyjne zarzuty stanowiły podstawowe motywy tych prześladowań.

Obszerny i szczególnie godny uwagi jest artykuł pt. *Przerwać eskalację nienawiści, pogardy dla innego człowieka. Czy rozwiązania prawne w zakresie ochrony wolności, myśli, sumienia, religii i przekonań są wystarczające?* (s. 33-87). Autorem tego tekstu jest Stanisław Leszek Stadniczeńko, który – wychodząc od filozoficznej refleksji na temat częstej nieumiejętności odczytywania podstawowych wartości ludzkich oraz braku umiejętności i chęci prowadzenia dialogu – stwierdza fakt wielowiekowego prześladowania chrześcijan, co w różnych częściach świata trwa do dnia dzisiejszego. Obecny stan rzeczy odzwierciedla *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 20 stycznia 2011 r. w sprawie sytuacji chrześcijan w kontekście wolności wyznania*. Autor też zwraca uwagę na wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 18 marca 2011 r. w sprawie obecności krzyża we włoskich salach szkolnych oraz na rekomendację Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy 1202/1993. Tę część wywodu kończy stwierdzeniem, iż aczkolwiek prawne gwarancje w zakresie wolności religijnej

są wystarczające, to jednak mamy do czynienia z brakiem odpowiedniej „gotowości do wzajemnego współżycia, solidaryzmu, braterstwa międzyludzkiego, które niewątpliwie przyczyniłyby się do zgodnego życia w różnorodności kulturowej, religijnej językowej” (s. 70). W drugiej części Autor przedstawia fakty łamania regulacji prawnych w imię poprawności politycznej. Tak się dzieje zwłaszcza w wielu systemach totalitarnych (np. państwa islamskie czy hinduistyczne), czego skutkiem jest w szczególności wychowywanie do terroryzmu, akty faktycznej przemocy oraz brak woli wprowadzania właściwych regulacji prawnych. Warto zwrócić uwagę, że temat braku woli politycznej, potrzebnej do realizacji słuszych praw, w odniesieniu do realiów ukraińskich został dość dobrze omówiony w pracy doktorskiej Yuriya Hofmana, *Administracja wyznaniowa Ukrainy*, obronionej na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL w dniu 25 września 2012 r. W ostatniej części artykułu Leszek Stadniczeńko wyciąga trafne wnioski stwierdzając m. in., iż poszanowanie praw człowieka, w tym prawa do wolności religii, dokonuje się na płaszczyźnie nie tyle intelektu, ile raczej woli człowieka i jego subiektywnych zachowań.

Interesującą wypowiedź w sprawie potrzeby dialogu ekumenicznego jako podstawy wolności religijnej stanowi tekst Stanisława Rabieja (s. 89-102). Wychodząc od znanego pojęcia wolności religijnej, Autor dochodzi do wniosku, że istnieją ściśle relacje pomiędzy poszanowaniem tej wolności i dialogiem międzywyznaniowym. Artykuł jest opracowaniem oryginalnym i potrzebnym. Poruszone w nim kwestie są podkreślane w dokumentach Kościoła, co znajdowało oddźwięk również w rozprawach naukowych. Dla przykładu można przytoczyć pracę habilitacyjną Romualdasa Dulskisa pt. *Powołanie człowieka w perspektywie ekumenizmu i dialogu międzyreligijnego* (Kaunas 2005). O potrzebie dialogu międzywyznaniowego była też mowa na sympozjum ekumenicznym w Bari w 2007 r.

Na uwagę zasługują wywody Marka Piechowiaka pt. *Wolność religijna – Uwagi w kontekście Rezolucji Parlamentu Europejskiego z 20 stycznia 2011 r.* (s. 103-139). Autor w oryginalny sposób zestawia angielskie teksty przepisów dotyczących wolności religijnej z ich polskimi tłumaczeniami. W konkluzji zwraca uwagę na postępującą akceptację dla religii jako ważnego elementu życia społecznego, chociaż jest świadom, że trudno dziś jeszcze uważać tę tendencję za ostatecznie utrwaloną.

Artykuł Bogusława Banaszaka i Niny Leśniak zwraca uwagę czytelnika na poszanowanie wolności religijnej w Polsce, koncentrując się na

preambule i przepisach Konstytucji RP z 1997 r. (s. 141-157). Natomiast artykuł Stanisława Lupińskiego odnosi się do problemu wzajemnej relacji unormowań konstytucyjnych oraz rezolucji Parlamentu Europejskiego z 20 stycznia 2011 r. (s. 159-171). Po omówieniu dokumentów Autor wyraża nadzieję, iż zwłaszcza wspomniana rezolucja przyczyni się do „ograniczenia ataków na chrześcijan”.

Anna Deryng zaprezentowała temat *Wolność sumienia i wyznania jako problem konstytucyjny w praktyce Rzecznika Praw Obywatelskich w Polsce. Zagadnienia wybrane*, (s. 173-198). Artykuł zawiera sumaryczne omówienie pojęcia wolności sumienia i wyznania w aspekcie prawnym w oparciu o przepisy Konstytucji RP z 1997 r., próbę odpowiedzi na pytanie czy działania Rzecznika Praw Obywatelskich są jednakowe w odniesieniu do wolności religijnej i innych praw wolnościowych, i wreszcie próbę odpowiedzi na pytanie o koncepcję tej wolności w wystąpieniach Rzecznika. Swoją analizę wystąpień Rzecznika Autorka koncentruje na kwestii sposobu ponownego wprowadzenia nauczania religii do szkół. Jak wiadomo, zagadnienie to doczekało się orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 30 stycznia 1991 r. Polemizując z tym orzeczeniem Autorka odwołała się do trzech zdań odrębnych, które zgłoszono do tego orzeczenia. Wyciągnęła też wniosek, że „rzecznikowska teoria wolności sumienia i wyznania to koncepcja wolności areligijnej, prawnej i obywatelskiej” (s. 197).

Przedmiotem zainteresowania Tomasza Sokołowskiego stała się *Cywilnoprawna ochrona dóbr osobistych osób dotkniętych prześladowaniem religijnym* (s. 199-211). Autor nie tylko zwraca uwagę na potencjalne naruszenia dóbr osobistych w postaci swobody sumienia czy uczuć religijnych, ale – co szczególnie wartościowe – koncentruje się też na możliwych do zastosowania, cywilnoprawnych środkach ochrony.

Z kolei Aurelia Nowicka omówiła *Wyrok Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Lautsi i inni przeciwko Włochom i jego znaczenie na płaszczyźnie prawa Unii Europejskiej* (s. 213-230). Wychodząc od zasadnego spostrzeżenia, że Europejski Trybunał Praw Człowieka nie powinien być utożsamiany z Unią Europejską, udanie stara się jednak wykazać jego znaczenie dla prawodawstwa unijnego.

Niekorzystne dla Polski stanowisko Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach dotyczących organizowania nauczania religii i etyki w szkołach polskich poruszyła Hanna Bajorek w tekście pt. *Stanowisko Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach wnoszonych przez obywateli Polski w zakresie dostępu do religii i etyki w szkołach*

publicznych (s. 231-245). Problem został ukazany na podstawie trzech spraw wniesionych przeciwko Polsce (Grzelak; C. J., J. J. i E. J.; Saniewski) W podsumowaniu Autorka wyraża opinię, że Rząd Polski nie miał racji nie organizując lekcji etyki dla jednego ucznia, któremu – w konsekwencji – na świadectwie maturalnym wpisano kreskę w miejsce oceny z przedmiotu *religia/etyka*.

Ciekawym i pobudzającym do refleksji jest artykuł Krzysztofa Szewiora pt. *Kirchenaustritt w Republice Federalnej Niemiec – trwały proces czy nagła zmiana społecznych zachowań?* (s. 247-266). Autor zajął się wystąpieniami ze struktur kościelnych w Niemczech. Wyróżnia kilka ich faz, obejmujących następujące okresy: 1) przed pierwszą wojną światową (faza poprzedzona nowymi prądami filozoficznymi i uwarunkowaniami wewnętrznymi, wynikającymi z życia i funkcjonowania Kościołów), 2) lata 1947-1940 (faza o podłożu narodowym, etnicznym i rasowym), 3) po 1945 r. Tej ostatniej fazie Autor poświęca najwięcej uwagi analizując praktyki religijne, tj. uczestnictwo we Mszy św., obrzędach sakramentów chrztu i małżeństwa, na przykładzie obu dominujących w Niemczech wyznań. Szerokiej analizie poddaje złożony problem tychże wystąpień. Charakteryzuje także wyjaśnienia Papieskiej Komisji do spraw Tekstów Prawnych, rozróżniając w oparciu o kan. 1117 KPK „odstąpienie” od „wystąpienia”. Po podsumowaniu swych wywodów zamieścił *Aneks* – Tabelę obciążeń podatkowych w 2011 r. na rzecz Kościoła i Dokument Niemieckiej Konferencji Episkopatu dotyczący wystąpień.

Niewątpliwe wartości poznawcze posiada również artykuł Justyny Stadniczeńko-Sinicy pt. *Ochrona przekonań i praktyk religijnych w konfliktach zbrojnych* (s. 267-290). Po analizie stosownych aktów prawnych Autorka podkreśla różnicę w traktowaniu praw wolnościowych, w tym prawa do przekonań i praktyk religijnych, w czasie konfliktów międzynarodowych, niemiędzynarodowych i wojen domowych. W konfliktach niemiędzynarodowych dostrzega radykalnie węższy zakres wymagalności norm prawa międzynarodowego i humanitarnego. Dochodzi do wniosku, iż ochrona wolności przekonań i praktyk religijnych jest w dalszym ciągu niedostatecznie zabezpieczona.

Tekst Piotra Zamielskiego pt. *Ochrona wolności religijnej dzieci w Unii Europejskiej* (s. 291-320) ukazuje najpierw personalistyczną koncepcję praw dziecka i rodziny, zakładającą równowagę pomiędzy dwoma sposobami egzystencji człowieka: indywidualnym i społecznym. Zwraca też uwagę, iż regulacje prawne w Unii Europejskiej zmierzają alternatywnie

albo w kierunku indywidualizmu albo kolektywizmu. Wywody oparte są o dobrze dobraną literaturę z zakresu prawa wyznaniowego i prowadzą do wniosku, iż prawdziwa ochrona wolności religijnej w prawie unijnym potrzebuje dalej idących korekt.

Podobnej tematyce szczególnej ochrony wolności religijnej są poświęcone dwa kolejne artykuły: Marii Roeske (*Ochrona wolności religijnej w pluralistycznym świecie*, s. 321-334) i Norberta Wonsa (*Wolność religijna - podstawowe prawo człowieka wymagające szczególnej ochrony*, s. 335-346). Oba opracowania ukazują fakt nasilenia prześladowań chrześcijan w świecie i zróżnicowane traktowanie wolności religijnej w różnych krajach, religiach i grupach społecznych. Z nadzieją dostrzegają inicjatywy podejmowane na forum Unii Europejskiej, w ramach poszczególnych religii świata czy też np. państw członkowskich Ligi Arabskiej.

Anna Mordel w opracowaniu pt. *Aktywność wybranych organizacji pozarządowych w przeciwdziałaniu prześladowaniom chrześcijan w Europie w XXI wieku*, (s. 342-370) ukazała działania podejmowane przez tzw. trzeci sektor przeciw prześladowaniom chrześcijan. Na początku swych rozważań koncentruje się na znaczeniu słowa „prześladowanie” (*persecution*). W języku polskim określenie to zakłada „stałe przykrości, szykany wymierzone przeciw osobom o innych poglądach, innej wierze”, czyli obejmuje takie zjawiska, jak nękanie, więzienie, tortury, egzekucje, czy konfiskaty mienia. Natomiast poza Polską, stosując język angielski, na oznaczenie tej samej rzeczywistości używa się zazwyczaj słów *intolerance* lub *discrimination*, które podkreślają marginalizację chrześcijan. Zauważa ponadto, że w najnowszej literaturze pojawia się jeszcze jeden termin: „chrystofobia”. Autorka przedstawia ponadto poszczególne organizacje, które zajmują się problemem prześladowań chrześcijan (*Observatory on Intolerance and Discrimination against Christians, Open Doors, Christian Solidarity Worldwide*, itp.). Celem ich działalności jest przede wszystkim informowanie o prześladowaniach chrześcijan, między innymi przez sympozja, konferencje i inne spotkania.

Bardzo ściśle tematyki prześladowania chrześcijan dotyczą artykuły Macieja Taraska (*Aktywność polskiego parlamentu w obliczu prześladowań chrześcijan*, s. 407-420) i Joanny Ignasiak (*Problematyka prześladowania chrześcijan na przykładzie Iranu, Indii i Białorusi*, s. 421-434). Autor pierwszego z tych opracowań przeprowadza analizę działań „miękkich”, prowadzonych w polskim Parlamencie. Chodzi o: 1) interpelacje poselskie, 2) powoływanie zespołów parlamentarnych, 3) rezolucje. Szczegóło-

wo omawiając owe działania w VI kadencji Sejmu, Autor prognozuje ich kontynuowanie w kolejnej kadencji. Jeśli chodzi o tekst Joanny Ignasiak to jego wartość merytoryczna leży w ukazaniu odmiennych mechanizmów i pobudek prześladowań chrześcijan w omawianych krajach.

Nieco ubocznie do tematyki prześladowania chrześcijan odnosi się opracowanie Anny Frankiewicz pt. *Miejsce dziedzictwa sakralnego w dziedzictwie narodowym Rzeczypospolitej Polskiej* (s. 383-406). Autorka analizuje nie tylko prawodawstwo polskie, ale i przepisy wewnętrzne poszczególnych wspólnot kościelnych. Wywód jest oparty na właściwie zgromadzonych źródłach i dobrze dobranej literaturze przedmiotu. Zasadny namysł nad poszczególnymi problemami prowadzi do lepszego zrozumienia potrzeby współpracy państwa i Kościoła w omawianej sferze.

Autorem kolejnego tekstu, poświęconego *represjom fiskalnym wobec kościelnej akcji charytatywnej w Polsce Ludowej*, jest Andrzej Szymański (s. 371-385). Opracowanie ma charakter historyczno-prawny. W oparciu niepublikowane źródła archiwalne oraz fachową literaturę ukazano w nim różnego rodzaju sankcje podatkowe, stosowane wobec osób zaangażowanych w kościelną działalność charytatywną.

Dopełnieniem wywodów na temat urzeczywistniania wolaści przekonaniań religijnych jest końcowy artykuł prezentowanej pracy, któremu nadano tytuł *Męczeństwo chrześcijan w sztuce – wybrane postacie w ikonografii* (s. 435-464). Jego Autorzy (Damian Słowski, Sabina Stocka i Anny Trojnar) nie tylko omówili ikonografię dotyczącą męczenników za wiarę, ale też zaapelowali do artystów, aby nie marginalizowali tego rodzaju przekazu także w czasach najnowszych, gdy prześladowania zdarzają się w różnych regionach świata. W artykule omówiono wybrane postaci z historii i współczesności w celu ukazania momentu i okoliczności śmierci oraz atrybutów wykorzystywanych w sztuce (rośliny, narzędzia tortur, kolory), które identyfikują męczennika. Odniesiono się do następujących postaci świętych i błogosławionych: Szczepana, Jakuba Starszego, Andrzeja, Agaty, Julity i Cyryka (starożytność chrześcijańska); Julity z Korsyki, Bonifacego-Winfrieda, Ludmiły Czeskiej i Wojciecha (średniowiecze), Melchiora Grodzieckiego, Jana Sarkandra, Fidelisa z Sigmaringen, męczenników z Gorkum (Holandia), męczenników japońskich oraz kanadyjskich (nowożytność); Andrzeja Trån an Dünk, Augustyna Schoefflera, Karoliny Kózkówny, Maksymiliana Kolbe, Jerzego Popiełuszki oraz męczenników z Pratulina (współczesność).

W pracy brakuje imiennego wykazu autorów, w którym uwzględniliby ich afiliację i pozycję naukową. Poza tym zauważa się powtórzenia. Są one jednak bardzo trudne do wyeliminowania przy tak wielu autorach.

Oceniając treść całego dzieła należy z uznaniem stwierdzić, iż jest to publikacja potrzebna i aktualna. Zasługuje ona na polecenie nie tylko znawcom prawa wyznaniowego, ale także szerszemu gronu czytelników zainteresowanych zarówno problematyką praw wolnościowych, jak i zagadnieniem sytuacji chrześcijan w historii i współczesności.

ks. prof. dr hab. Henryk Misztal
Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Paweł A. Leszczyński, *Regulacja stosunków między państwem a nierzymskokatolickimi kościołami i innymi związkami wyznaniowymi określona w art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*, Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Gorzów Wielkopolski 2012, ss. 559.

Wśród publikacji o charakterze prawno-wyznaniowym, które ukazały się w ostatnim czasie na polskim rynku wydawniczym, na szczególną uwagę zasługuje praca Pawła A. Leszczyńskiego pt. *Regulacja stosunków między państwem a nierzymskokatolickimi kościołami i innymi związkami wyznaniowymi określona w art. 25 ust. 5 Konstytucji RP* (Gorzów Wielkopolski 2012). Jest to bardzo obszerne opracowanie, obejmujące 559 stron, na których pomieszczono wykaz skrótów, wstęp, siedem rozdziałów i zakończenie (które to części zajmują łącznie 467 stron), trzy załączniki (porozumienie o współpracy Państwa Hiszpańskiego z Komisją Islamską Hiszpanii, Umowę Wolnego Państwa Saksonii z ewangelickimi Kościołami krajowymi w Wolnym Państwie Saksonii oraz umowę między Republiką Federalną Niemiec i Centralną Radą Żydów w Niemczech) oraz wykazy: aktów prawnych, publikacji książkowych i artykułów naukowych, publikacji prasowych, dokumentów i stron internetowych.

Decyzja Pawła Leszczyńskiego o podjęciu tytułowego zagadnienia zasługuje na duże uznanie. Chociaż bowiem nie brakuje już dziś opracowań dotyczących art. 25 ust. 5 Konstytucji RP, to jednak wiele kwestii szczegó-